

V. Полемічна трибуна

DOI: 10.32782/2225-479X-2022-35-36-8

УДК: 821.112.5

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-7872-1416>

Жлуктенко Наталія
(Київ)

До питання про Ренесанс і Бароко в нідерландській літературі

Вивчення нідерландської літератури доби Ренесансу і Бароко відбувається наразі в умовах, коли системна характеристика художньої практики залежить не лише від розробки історико-культурної типології мистецьких явищ національного рівня, але заохочує до концептуалізації та зіставлення жанрових форм і літературних стилів в інших культурах Північної Європи. В українських університетських курсах ресурсом зіставлення стають риси літературного процесу не лише Нідерландів, а й Англії та Німеччини: адже саме таким чином відбувається викладання мови і літератури студентам англійської та німецької філології. У першому і поки що єдиному українському посібникові «Нарис історії нідерландської літератури» (2002) врахована ця специфічна риса. Порівняльне дослідження літературного процесу на прикладі голландського та англійського досвіду XVI–XVII ст. засноване в статті на схожих аспектах формування нових мистецьких моделей у часи радикальних політичних та духовних змін у цих країнах. Утім обраний у розвідці ракурс порівнянь обумовлений також особливими рисами нідерландської культури періоду. У панорамі художньої словесності Нідерландів періоду раннього Відродження наголошуємо на формах наступності між окремим аспектами пізнього Середньовіччя та новим часом – а саме на оновленні релігійних настанов християнства в рухові «нового благочестя», засвоєнні уроків карнавальної культури, на розвитковій діяльності митців-«редерейкерів» як чиннику впливу під час релігійних та сезонних свят. Специфічним чином у голландській культурній історії відбувався

перехід від латини як мови культури до нідерландської мови (практика Іоанна Секунда та його послідовників). Упродовж XVII ст. ренесансна традиція активно виявляла себе в естетичній думці (поява першої національної поетики Матейса де Кастелейна у 1555 р.), у зміцненні контактів нідерландських авторів з англійськими та французькими майстрами поетичного слова. Стисле зіставлення творів двох відомих поетів Яна ван дер Ноота та Г. Бредеро засвідчує подальше розширення жанрового потенціалу голландської лірики. Попри специфіку поетичного стилю кожного з авторів, практиці обох притаманний синтез словесних, живописних та музичних форм виразності. Домінанта естетичних рис ренесансного мислення в творах цього мистецького покоління готує, особливо в сегменті філософської поезії, формальні експерименти та метафізичну багатозначність літератури Бароко.

Ключові слова: типологічні зв'язки Ренесансу і Бароко в нідерландській літературі; чинники становлення ренесансних літературних практик; поетика доби Ренесансу; формування елементів барокового художнього мислення; множинність стильових форм як поетологічний принцип літератури XVII ст.

Процес вивчення і викладання нідерландської літератури в українських університетах розпочався в останніх декадах XX століття і триває дотепер, але статус спеціалізації «Нідерландська мова і література» все ще остаточно невизначений – іноді це факультатив, іноді друга чи третя іноземна мова для окремих філологічних спеціальностей. Структура і зміст літературознавчої складової цього фаху залежить від того, на студентів якого філологічного фаху курс розрахований. У КНУ імені Т. Шевченка впровадження цього предмету почалося, вочевидь, раніше інших українських вишів. Тож кафедра зарубіжної літератури ННІФ КНУ імені Т. Шевченка ще 2002 р. за підтримки посольства Королівства Нідерландів в Україні випустила колективну збірку «Нарис історії нідерландської літератури».¹ Видання було рекомендовано як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів, його позитивно оцінив один із провідних голландських літературних критиків, письменник Кейс

¹ Нарис історії нідерландської літератури / О. Б. Алексеєнко, Я. М. Довгополий, Н. Ю. Жлуктенко, Л. Я. Мірошніченко та ін. Київ : Вид-во «Юніверс», 2002. 179 с.

Вергойль.² Утім, дослідження актуальних проблем літературного і культурного розвитку Нідерландів поки що не набуло у нас системного характеру, і це стосується як сфери художнього перекладу, так і науково-критичного аналізу нідерландської літератури на різних етапах її розвитку. Художній досвід нідерландських авторів, залежно від спеціалізації, потребує контекстних зіставлень не тільки в аспектах діячності та синхронії, а й у порівнянні з розвитком західноєвропейських літератур, зокрема з відповідними етапами цього процесу в культурі країн першої філологічної спеціальності студентів.

Поєднати історичну й типологічну дослідницькі перспективи можна за умови виокремлення комплексів творів, до прикладу, в англійській та нідерландській літературах, які виникли в схожому історичному контексті та мають як подібні форми жанрово-стильових систем, так і відмінності. Тож, обираючи предмет даної розвідки, зупинимось на специфіці художнього дискурсу нідерландської літератури доби Ренесансу й Золотого віку XVII ст. у зіставленні із еволюцією літературного процесу в Англії цього періоду.

Вітчизняне літературознавство не виявляло послідовного інтересу до типології зв'язків нідерландської та англійської літератур XVI–XVII століть. Ретельний перегляд змісту фахового літературознавчого видання «Ренесансні студії» майже за весь період його існування свідчить, що з-поміж багатьох компаративних студій англійської поезії та драми цього періоду з українським, іспанським, французьким та іншими європейськими контекстами зіставлень з нідерландською літературою практично не було. Натомість у сучасних умовах російсько-української війни, в обставинах, коли нідерландське суспільство всебічно підтримує Україну політично й духовно, зокрема надає прихисток тисячам наших вимушених переселенців, відродження наукового інтересу до історії та сучасної культури Нідерландів набирає для нас особливої ваги.

---

² Вергойль К. Коли людина подорожує, змінюються її книги. *Всесвіт*. 2003. № 5-6.

Доба Відродження в Англії та в Нідерландах мала чимало спільних рис – в тогочасних художніх системах історики й теоретики культури вбачають утілення багатьох ренесансних практик. В обох країнах формування літератури нового типу відбувалось активно, а творчий вплив їх європейських попередників – митців та мислителів раннього Ренесансу в Італії та Франції – органічно поєднувався з розвитком власне англійських та голландських художніх рухів, течій та гуртків. Схожі риси у творчому мисленні митців Англії та Нідерландів до того ж можна пояснити подібністю турбулентних процесів тогочасного суспільного й політичного життя в цих країнах. У характеристиках англійського історичного досвіду іноді йдеться про певну стабілізацію в період правління Єлизавети I, хоч навряд це вповні відповідає процесам у Британії на межі XVI–XVII ст.: адже придворні змови та заколоти, наступ пуританства відчутно впливали на відносний баланс політичних сил та на умови суспільного життя. Це відчутно й у творчості В. Шекспіра, особливо в проблематиці та поетиці його трагедій та історичних хронік, а після смерті Барда тематика кризи продовжувала впливати на твори його молодших сучасників та наступників. Відзначимо, що розвиток ренесансної філософської та естетичної думки на цьому етапі англійської культури не припинявся й був суголосний векторам європейської художньої свідомості доби Ренесансу в цілому.

У Нідерландах точкою відліку для формування ренесансної культури є ранній етап національної історії (XV–XVI ст.), коли визначилися основні складові індивідуального та національного мислення, згодом розвинені у мистецтві Золотого віку (XVII ст.). Ця концепція в загальних рисах справедлива й дотепер, крім хіба що ідеї про так званий «кінець Ренесансу» на початку XVII ст. й витіснення цієї творчої парадигми, як у Нідерландах, так і в Англії, появою барокових форм та маньєризму. Насправді в обох національних культурах, і власне в Нідерландах процес культурного розвитку виявився складнішим. Це відчутно в

амбівалентності літературних норм, їх взаємодії у творчих практиках художніх форм, які мали синкретичний характер. Духовно-історичним тлом становлення Ренесансу в обох країнах були тривалі релігійні та суспільні конфлікти. В Англії це політичне протистояння в суспільстві різних релігійних та політичних сил; в Нідерландах же формування Ренесансу відбувалося в умовах іспанської навали. Реформація на території так званих Низинних земель стала потужним чинником об'єднання нідерландців у спільному прагненні позбутися загарбників, протистояти іспанській загрози, а зупинити її й підтримати могутній реформаційний рух голландці могли тільки особистою участю в релігійному конфлікті чи у подоланні його наслідків. Буржуазна революція 1566 р., переможний визвольний рух нідерландських патріотів-гезів, який сприяв у 1572 р. вигнанню завойовників з усіх північних територій країни, Утрехтська унія 1579 р. як юридичний засновок майбутнього створення Республіки об'єднаних провінцій були потужними чинниками як духовного життя країни, так і літературного процесу в Низинних землях.

Згадані політичні катаклізми впливали на становлення гуманістичного руху в Нідерландах. Ще в міській культурі пізнього Середньовіччя в цій країні закладено основи інтелектуальної та духовної діяльності нового типу – так виник мистецький рух «редерейкерів», що розвивався спершу серед міського населення, але згодом зміцнів та активно формував нові духовні тенденції у широких верствах нідерландців.

Становленню гуманістичного світогляду в Нідерландах сприяли також певні форми релігійного оновлення, зокрема рух прихильників «нового благочестя», заснованого на ідеях Яна ван Руйсбрука (1293–1381). У цьому річищі в Нідерландах цілеспрямовано створювали нову систему освіти, яка багато в чому суголосна ідеям ренесансного гуманізму. До конгрегацій «девотів» (тобто вірних, відданих), зокрема до Девентерської школи, яку заснував релігійний мислитель Герт Гроте, приєднувалися свого часу

такі філософи європейського рівня, як німецький теолог Микола Кузанський, німецький релігієзнавець Рудольф Агрикола, а згодом і видатний нідерландський гуманіст Еразм Роттердамський. На ранніх етапах Північного Відродження ідеї «нового благочестя» в Нідерландах засновували етичні принципи гуманізму ще й тим, що заперечували станову та корпоративну скутість, а натомість утверджували значущість індивідуального таланту, віру в природне обдарування людини, яке потрібно постійно вдосконалювати та примножувати навчанням. Місцеві гуманістичні товариства – згадані «палати редерейкерів» та об'єднання вчених у Гронінгенському монастирі Адуерд під проводом Векселя Гонфорта – сприяли поширенню книгодрукування не лише на півночі Нідерландів, а на всіх північноєвропейських землях. Стосовно руху редерейкерів відзначимо, що міська влада на всій території Нідерландів підтримувала їх діяльність фінансово, надавала пільги його учасникам, адже основним завданням прихильників «нового благочестя» було прагнення силою мистецтва спрямовувати співгромадян на добрі вчинки.

Жанрово-стильова система раннього Ренесансу в Нідерландах виглядає не настільки розмаїтою у порівнянні з рухом їхніх однодумців у романських країнах чи на англійських землях. Утім варто відзначити принцип наступності, якого дотримувалися ранні нідерландські гуманісти. Головні вживані ними літературні форми – патріотичні пісні гезів, духовна драматургія – мораліте, міраклі – збереглися ще з часів Середньовіччя. Та й національні повчальні п'єси «зіннеспели» (від Sinne – розум, смисл), як і дражливі «клухти», перейняті гротескними прийомами, продовжували карнавальні практики попередніх часів.³ Відлуння сатири й комізму клухтів згодом побачимо в деяких «Домашніх бесідах» Еразма Роттердамського. Життєлюбні конотації цих повчальних вистав до сьогодні допомагають сприймати в ренесансному контексті не тільки

³ Див.: Жлуктенко Н. Ю. Література XVI ст. *Нарис історії нідерландської літератури*. Київ: Вид. «Юніверс», 2002. С. 28–37..

літературу Нідерландів цього періоду, а й тематику живопису – як у картинах П. Брейгеля, так і у жанрових замальовках так званих «малих голландців».

У стислій панорамі художньої словесності Північного Відродження зупинимось також на моменті вибору мови творчості. З певним упередженням нерідко сприймають як стереотип традиційного мислення те, що в Нідерландах довго зберігалась тенденція вживати латину не лише як мову науки, політики та права, а й художньої літератури. Прикладом може бути поетична творчість Іоанна Секунда (Ян Еверардс, 1511–1536), який у своїх поезіях надавав перевагу саме латині.⁴ Світогляд Іоанна Секунда, між тим, був типовим для митців ренесансної «республіки вчених», яких не зупиняли кордони європейських держав. Поет навчався у Франції, недовго служив при іспанському дворі, але повсюди переймався поширенням знань творів античних, зокрема римських авторів. Іоанн Секунд перекладав нідерландською діалоги Лукіана, у власній ліриці наслідував елегіям Катутла та творчості Тібулла. Латиномовна ж поезія Секунда була переважно любовною та еротичною – згадаємо його відомий цикл «Цілулки». Подібно до Шекспіра чи Ронсара, поет присвячував поезії різним ліричним героїням, але лишався відданим ренесансному коду в змалюванні почуттів. На певний час у XVII столітті про його поетичний голос забули, але після того, як молодий Й. В. Гьоте присвятив нідерландцеві вірш «До духу Іоанна Секунда», в якому назвав його «милим, святим, великим цілувальником», про автора знову згадали, зокрема й на його батьківщині. У сучасній рецепції нідерландської ренесансної лірики Іоанну Секунду належить вагоме місце.

Ще два моменти стосовно раннього Ренесансу в Нідерландах варті уваги. Цій переважно бюргерській країні здавна притаманне ставлення до свого громадянина як до свідомої особистості в питаннях релігії й культури, і в зміцненні цієї ідеологемі важлива виховна роль належала поетичному мистецтву та його естетичним функціям.

---

⁴ Там само. С. 49–52.

Нагадаємо, що в голландських містах постійно проводили мистецькі фестивалі, деякі з них тривали впродовж тижнів (так, до речі, відбувається й дотепер). Місцеві редерейкери натхненно ставили вистави мораліте, міраклів, «зіннеспелів». Окремо змагалися автори популярного ліричного жанру «рефрейнів»; відбувалися не лише конкурси блазнів, як знак тривалості ще середньовічних традицій, а й змагання творців «емблематичної поезії», учасники яких мали на меті якнайкраще представити символіку тих міст, з яких походили, і які вони таким чином славили. Тож традицію мистецьких фестивалів у міській культурі не лише підтримували, а й розвивали. Мірою того, як цей ритуал поширювався, зростав інтерес учасників та слухачів до рідної, нідерландомовної поезії. Тому редерейкери зі спілки «Гілка шипшини» в Амстердамі, «Джерело» у Генті та «Левкої» з Антверпена для виступів або перекладали нідерландською свої латинські вірші, або поступово міняли мову творчості, переходили з латини на рідну мову. Знавці історії нідерландської мови наголошують, що мистецька й літературна діяльність кінця XVI ст. сприяла розвиткові національної мови, адже зміцнювала її статус. Цей чинник так само характерний і для літературного утвердження регіональної мови півночі Нідерландів, а саме фризької мови.

Ренесансна традиція активно виявляла себе в естетичній думці. Для визначення переможців у тому чи іншому поетичному конкурсі потрібно було визначити критерії досконалості творів та певні мистецькі норми. Відомий редерейкер з Ауденерде, поет і теоретик Матейс де Кастелейн (1489–1550), натхненний уже існуючими французькими зразками, уклав поетичний трактат «Мистецтво риторики» (вид. 1555 р.). Цю першу нідерландську поетику важко порівнювати із «Захистом поезії» англійця Філіпа Сідні чи естетичними ідеями Френсіса Бекона та його однодумців. Однак невелика збірка голландського критика, особливо ідеї автора стосовно емблематичної поезії, були

вагомим історичним свідченням концептуалізації творчого досвіду, якого вже набули нідерландські автори.

Лірика останньої третини XVI ст. у Нідерландах стає переважно світською. Міцніють контакти її творців з поетами з інших європейських країн, за яких би умов такі контакти не виникали. Один із відомих авторів того покоління, дворянин і переконаний кальвініст Йонкен Ян Ван дер Ноот (1539–1595) після поразки Антверпенського повстання 1567 р. був змушений емігрувати й мандрував чужими світами, зокрема в Англії та Німеччині. Діставшись Франції, Ван дер Ноот зустрівся і зблизився з П. Ронсаром та іншими поетами «Плеяди». Коли ж повернувся до рідного міста, саме він утвердив у нідерландській поезії жанри оди та сонету, а також форму александрійського вірша, яку до того часу його співвітчизники не використовували. Ян Ван дер Ноот тяжів до витонченої поетичної форми, вдавався до античних алюзій та метафор, власне поєднував у своїх творах характерне для Ренесансу ставлення до античності та метафізику барокового світосприйняття. Ноот багато експериментував з квітковими символами (наприклад, з образом троянди), до того ж відходив від їхнього алегоричного вживання і подавав їх так, щоб читач вдавався до багатозначного, радше барокового їх тлумачення.

Інші аспекти ренесансного пошуку втілювала поетична творчість амстердамця Хербранда А. Бредеро (1585–1618).⁵ Син ремісника, Х. Бредеро навчався живопису, а в поезії орієнтувався на народно-пісенну традицію. Емоційна палітра лірики Бредеро широка – від сумовитих роздумів у «Пісні прощання» до розкутих веселощів у «Мужицькій гулянці», але в його творах виразно домінує ренесансна віра в добро, в духовні сили та самоцінність особистості. Дві згадані різні поетичні долі кінця XVI – початку XVII століть свідчать не лише про розширення жанрових можливостей лірики. Все виразніше виявляється в поетичній манері нідерландських митців синтез словесних, живописних та музичних форм

⁵ Див. про це детально: Мірошниченко Л. Я. Література XVII ст. *Нарис історії нідерландської літератури*. Київ : Вид. «Юніверс», 2002. С. 56–60.

виразності. Це свідчить як про єдність естетичних рис Ренесансного світосприйняття, так і про об'єктивну готовність творців різних поколінь перехідного часу до формальних експериментів і метафізичної багатозначності поезії Бароко.

Оцінюючи в загальних рисах вже існуючі вектори сприйняття такого літературного феномену як Ренесанс і Бароко в культурі півночі Європи, Англії та Нідерландів зокрема, варто зазначити кілька загальних моментів. Як у творчості митців різних поколінь XVI–XVII ст., так і на рівні структурування моделей літературного процесу, нам варто уникати принципу так званої «відрубності/окремішності» однієї художньої системи від іншої. Саме таким підходом керувалися автори згаданого першого україномовного «Нарису історії нідерландської літератури» (2002), і цей орієнтир можна вважати вагомим і для подальшої розробки як наукових, так і перекладацьких проєктів, які б наблизили розмаїті практики нідерландських митців XVI–XVII ст. до вітчизняних читачів. Про те ж, що контакти між англійською та нідерландською культурою не припинялися в XVII ст., свідчить, наприклад, інтерес видатного англійського поета Джона Мілтона до творів голландських авторів. Під час своєї європейської мандрівки 1638–1640 рр. Мілтон відвідав не лише Італію та Францію, а й Нідерланди, зокрема зустрівся в цій країні з Гуго Гроцієм (1583–1645) – відомим гуманістом, одним із засновників міжнародного права та видатним поетом-богословом. Поетичну драму Г. Гроція «Люцифер», так само як і його поему «Адам-вигнанець» називають серед творів, які згодом могли надихнути Мілтона на створення його знаменитої поеми «Втрачений рай».

У розмаїтті мистецьких практик Нідерландів XVII ст., упродовж століття картина напрямів і течій насправді залишалася складною. Ренесанс, маньєризм, класицизм, бароко проявляли себе в діяльності митців у взаємодії. Чи домінувала якась із названих творчих систем серед інших у певний час, чи розвивалися ці художні моделі синкретично, на цьому етапі культурного розвитку Півночі Європи

У. Полемічна трибуна

множинність стилів та форм надавала і філософської ваги, і художньої досконалості.

Список літератури:

Вергойл К. Коли людина подорожує, змінюються її книги. *Vsesvit*. 2003. № 5–6.

Жлуктенко Н. Ю. Література XVI ст. *Нарис історії нідерландської літератури*. Київ : Вид. «Юніверс», 2002. С. 28–37.

Мірошниченко Л. Я. Література XVII ст. *Нарис історії нідерландської літератури*. Київ : Вид. «Юніверс», 2002. С. 55–76.

References:

Verhoil K. Koly liudyna podorozhuie, zminiuiutsia yii knyhy. *Vsesvit*. 2003. № 5–6.
Zhluktenko N. Yu. Literatura XVI st. *Narys istorii niderlandskoi literatury*.
Kyiv : Vyd. «Yunivers», 2002. S. 28–37.

Miroshnychenko L. Ya. Literatura XVII st. Narys istorii niderlandskoi literatury.
Kyiv : Vyd. «Yunivers», 2002. S. 55–76.